

מאמר ז

האם עזרא הוא מלאכי?

הקדמה

דמותו של עזרא הסופר אינה מופיעה כלל בתחילת ספר עזרא. אלא מופיעה רק בפרק ז' שבו מסופר על עלייתו של עזרא לארץ ישראל.

הגמרא במסכת מגילה מביאה מחלוקת לגבי זיהויו של הנביא מלאכי:

אמר רב נחמן: מלאכי זה מרדכי, ולמה נקרא שמו מלאכי? שהיה משנה למלך. מיתבי: ברוך בן נריה ושריה בן מעשיה ודניאל ומרדכי בלשן וחגי, זכריה ומלאכי - כולן נתנבאו בשנת שתיים לדריוש. - תיובתא. תניא, אמר רבי יהושע בן קרחה: מלאכי זה עזרא, וחכמים אומרים: מלאכי שמו.

אמר רב נחמן: מסתברא כמאן דאמר מלאכי זה עזרא, דכתיב בנביאות מלאכי: "בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלם כי חילל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר", ומאן אפריש נשים נכריות? עזרא, דכתיב: "ויען שכניה בן יחיאל מבני עילם ויאמר לעזרא אנחנו מעלנו באלהינו ונשב נשים נכריות".¹

הגמרא מביאה שלוש דעות לגבי זהותו של הנביא מלאכי.

א. רב נחמן: מלאכי הוא מרדכי היהודי. הגמרא דוחה דעה זו, משום שברייתא שהגמרא מביאה מזכירה כמה אנשים שהתנבאו בשנה השנייה לדריוש (היא השנה שבה החלו לבנות את בית המקדש), וביניהם מרדכי ומלאכי, ומכאן שמדובר בשני אנשים שונים.

ב. רבי יהושע בן קרחה: מלאכי הוא עזרא הסופר. דעה זו מסתייעת בכך

¹ רלג. מגילה טו,א.

שהנביא מלאכי הוכיח את בני ישראל על נשיאת נשים נוכריות, ועזרא הפריש את בני ישראל מאותן נשים (וראה להלן את דברי האברבנאל ביחס להוכחה זו).

ג. שיטת חכמים - "מלאכי שמו", כלומר: אין לזהות את הנביא מלאכי עם אדם אחר.

שיטות הסוברים שמלאכי הוא עזרא

תוספות כתבו בפשיטות שמלאכי הוא עזרא:

וקיימא לן מלאכי זה עזרא. ר"ל

המהר"ץ חיות הקשה על תוספות: כיצד ייתכן לומר בפשיטות שעזרא הוא מלאכי, הרי הגמרא מביאה גם דעות אחרות שלפיהן עזרא אינו מלאכי:

בספרי תורת הנביאים תמהתי על דברי התוספות מה דכתבו באמצע דבריהם וקיימא לן מלאכי זה עזרא. ומאין בא להם דעה זאת עיקרית? אולם עתה ראיתי בתרגום יונתן ריש מלאכי דתרגם "ביד מלאכי דיתקרי שמיה עזרא ספרא" עיין שם, וכבר ידענו דיונתן מפי הנביאים חגי זכריה ומלאכי נסדר, ומפני זה החזיקו התוספות דעה זאת לעיקר. ר"ל

המהר"ץ חיות מסביר שמקור דברי התוספות הוא תרגום יונתן על הנביאים (שסודר על פי חגי, זכריה ומלאכי), שבו נאמר במפורש שמלאכי הוא עזרא. לפיכך הכריעו תוספות כשיטת רבי יהושע בן קרחה וכתבו שקיימא לן כשיטה זו.

גם רש"י בכמה מקומות מביא את הדעה שמלאכי הוא עזרא, ואינו מציין שיש החולקים על כך:

ורבותינו אמרו: מלאכי זה עזרא. ר"ל

רלד. תוספות יבמות פ"ב ד"ה "מפני מה".

רלה. מהר"ץ חיות מגילה ט"ו, א.

רלו. רש"י בפירושו לעזרא ז"ל, וכן בפירושו למלאכי ב"א.

שיטת הסוברים שמלאכי אינו עזרא

נביא תחילה את דברי האברבנאל בעניין זה. אמנם יש מפרשים קודמים לו שכתבו שמלאכי אינו עזרא, אך האברבנאל דן בעניין בפירוט ובהרחבה, ולכן נביא תחילה את דבריו.

האברבנאל מקשה על רב נחמן שהוכיח שמלאכי הוא עזרא מזה ששניהם עסקו בבעיית הנשים הנוכריות: מלאכי הוכיח את ישראל על נשיאת נשים נוכריות, ועזרא הפריש את ישראל מהנשים הנוכריות:

ואין טענת רב נחמן אצלי מוכרחת, כי מי המונע שיהיו חכמים או נביאים רבים מוכיחים על דבר אחד, כמו שמצאנו שמלאכי הוכיח על דברים אחרים שלא זכר עזרא. כי הנה מלאכי הוכיח את הכוהנים בהיותם מבזים את השם ומגישים על מזבחו לחם מגואל, והוכיח את ישראל על המעשרות והתרומות שלא היו נותנים כראוי, ועל שאר הדברים והכפירות בנבואתו זאת, ולא זכר דבר מזה, וכל זה ממה שיוכיח שמלאכי אינו עזרא.^{רלז}

מלאכי הוכיח את ישראל על דברים רבים. מדוע אם כן מדגישה הגמרא דווקא את דברי התוכחה שלו על נשיאת נשים נוכריות ולומדת מכך שמלאכי הוא עזרא שהפריש את ישראל מהנשים הנוכריות? מדוע הגמרא אינה מתייחסת לתוכחותיו בעניינים אחרים, כגון יחס הכוהנים לקרבנות או הפרשת תרומות ומעשרות? מכאן שאין להוכיח שמלאכי הוא עזרא.^{רלח} ממשיך האברבנאל:

כל שכן שהכתוב קרא את עזרא סופר, אבל לא כינה אותו בשם נביא.

כאשר הכתוב מציג בפנינו את עזרא, הוא מכנה אותו בתואר סופר ולא בתואר נביא. לכאורה, תואר הנביא מכובד יותר מתואר הסופר. מדוע אם כן לא ציין הכתוב שעזרא היה נביא?

ומפני זה אחשוב, שלא היה מלאכי עזרא, אבל נביא אחר נקרא מלאכי

רלז. אברבנאל בפירושו למלאכי א.א.

רלח. עיין באוצר מפרשי התנ"ך על ספר נחמיה, באוצר המאמרים, שם הרחבנו בעניין הקנס של הלויים.

כדעת חכמים שהוא הנכון. כי עזרא היה בתחילת הבית בהיבנותו, ומלאכי היה בסוף הבניין או אחריו מיד. ומפני זה תראה שחגי וזכריה נכתב זמן נבואתם, ולא נכתב זמן נבואת מלאכי. גם חגי וזכריה דיברו בבניין הבית, אחד המרבה ואחד הממעיט. אמנם מלאכי לא דיבר מהבניין. ולכן נאמר בספר עזרא: "ואתנבי חגי נביאה וזכריה בר עידוא נביאיא", ואמר: "ושבי יהודאי בנין ומצלחין בנבואת חגי זכריה", ולא זכר בזה מלאכי. ולכן יראה שלא היו שלושתם בזמן אחד, כי חגי היה קודם הבניין ובהתחלתו, וזכריה היה בזמן הבניין ובסופו, ומלאכי היה אחר הבניין סמוך אליו.

האברבנאל אומר שמלאכי חי והתנבא לאחר תקופתו של עזרא. חגי וזכריה קדמו למלאכי, ולכן מלאכי לא מוזכר אתם בפסוק שבו נאמר שבית המקדש נבנה בעידודם של הנביאים. חגי וזכריה דיברו על בניין המקדש ואילו מלאכי לא דיבר כלל בעניין זה, ומכאן שהוא חי לאחר שבית המקדש כבר נבנה. ר"ט

הרד"ק והאבן עזרא כתבו אף הם, בפירושם בתחילת עזרא, שמלאכי אינו עזרא.

ר"ט. החזון איש (שביעית סימן כ"ח) כותב שחגי המשיך להתנבא גם לאחר תקופתם של זכריה ומלאכי, ומכאן שהוא הנביא שבימיו פסקה הנבואה. אולם מרן הגר"א שפירא היה חוזר על כך שבימי הנביא מלאכי פסקה הנבואה, ולכן הוא סיים את נבואתו בציווי "זכרו תורת משה עבדי" (מלאכי ג, כב), וכך מובא בשמו: "כבר הארכנו בכמה מקומות על המיוחדות של נבואה זו, ובה נאמרו כמה יסודות גדולים של ניחומים לכלל ישראל. כלל ישראל הורגל לנבואה דורות רבים, בכל עיר בישראל היה נביא [מו"ר היה רגיל לומר שכשם שבמשך הדורות בכל עיר היה רב, כך בימי הבית הראשון בכל עיר היה נביא], והיו שואלים על פיו על כל דבר גדול או קטן. כעת עומד הנביא במעמד של הפסקת הנבואה, ואומר שאף שמדרגת הנבואה פוסקת כעת מישראל, מכל מקום התורה לא תשתנה: 'זכרו תורת משה עבדי'". (מורשה, שיחות למועדים, עמ' צג).

מרדכי זר כבוד, בהקדמתו לפירוש דעת מקרא לספר מלאכי, מביא ארבע ראיות לכך שמלאכי חי לאחר תקופת נחמיה:

א. אין בספר מלאכי זכר לשלטון בית דוד, ומשמע מכך שמלאכי חי לאחר תקופת ששבצר וזרובבל, שהיו מבית דוד.

ב. מדברי מלאכי עולה שבית המקדש כבר היה בנוי בימיו, ואף בניין החומה אינו מוזכר בדבריו, ומשמע שגם החומה הייתה כבר בנויה.

ג. מדברי מלאכי עולה שהשלטון היה אז בידי פחה, ואם כן השלטון לא היה אז בידי נחמיה.

ד. מלאכי דרש להביא את המעשרות אל בית המקדש, כתקנת נחמיה.

שיטת הרמב"ם

לכאורה, הרמב"ם סובר שעזרא איננו מלאכי. בהקדמתו לפירוש המשנה, תיאר הרמב"ם את השתלשלות מסורת התורה ממשה רבנו עד רבי יהודה הנשיא, ובתוך דבריו כתב:

עד שהגיע הזמן לאנשי כנסת הגדולה, והם חגי, זכריה ומלאכי, ודניאל, חנניה, מישאל ועזריה, ועזרא הסופר ונחמיה בן חכליה...^{רמ}

הרמב"ם מונה ברשימתו את עזרא ואת מלאכי, ומשמע שהוא סובר שהם שני אנשים שונים. מכאן קשה, לכאורה, על דברי הגרי"ז שנביא להלן, שכתב, לכאורה, בדעת הרמב"ם שעזרא הוא מלאכי. להלן נביא, כאמור, את דברי הגרי"ז, אך כדי שדבריו יובנו, נביא תחילה את דברי הרמב"ם שהוא דן בהם:

עשו בבית שני אורים ותומים כדי להשלים שמונה בגדים ואף על פי שלא היו נשאלין בהן. ומפני מה לא היו שואלין בהן? מפני שלא הייתה שם רוח הקודש, וכל כוהן שאינו מדבר ברוח הקודש ואין שכינה שורה עליו - אין נשאלין בו.^{רמא}

ובמקום אחר כתב הרמב"ם:

וכל אלו לא חזרו בבית שני, ואף אורים ותומים שהיו בבית שני לא היו משיבין ברוח הקודש ולא היו נשאלין בהן, שנאמר: "עד עמוד כוהן לאורים ותומים". ולא היו עושין אותן אלא להשלים שמונה בגדים לכוהן גדול כדי שלא יהא מחוסר בגדים.^{רמב}

לשיטת הרמב"ם, עשו בבית שני אורים ותומים, שהרי האורים ותומים הם חלק מהחושן ואם הם חסרים - חסר לכוהן הגדול אחד משמונת בגדיו. אלא

רמ. הקדמת הרמב"ם למשנה (עמ' לז' במהדורת הרב שילת).

רמא. הלכות כלי המקדש פ"י ה"י. ועיין באוצר מפרשי התנ"ך על ספר נחמיה, באוצר המאמרים, שם הרחבנו בעניין מחלוקת הרמב"ם והראב"ד המובאת כאן.

רמב. הלכות בית הבחירה פ"ד ה"א.

שלא נשאלו בהם, מפני שלא היה אז רוח הקודש, ורוח הקודש היא תנאי לשאלה באורים ותומים. ברם הראב"ד מקשה על כך:

אמר אברהם: והלא אורים ותומים ורוח הקודש שני דברים הם מן החמישה שחסרו בבית שני, ולדבריו אינו אלא אחד, וחסור בגדים שאמר אינו כלום, שאינו מחשבון הבגדים.

הראב"ד מקשה: הרי בגמרא נאמר שחמישה דברים שהיו בבית הראשון והיו חסרים בבית השני ושניים מחמישה דברים אלה הם האורים ותומים ורוח הקודש. משמע אפוא ששני אלה הם שני חסרונות שונים, ואם כן על כורחנו זה שלא נשאלו באורים ותומים בימי בית שני, לא היה זה רק בגלל חסרון רוח הקודש, אלא משום שהאורים ותומים עצמם היו חסרים.

הגרי"ז^{רמ"ד} דן בקושיית הראב"ד על הרמב"ם, אך תחילה הוא מקשה על הרמב"ם מהגמרא במסכת סוטה. כך שנינו במשנה בסוטה:

מִשְׁמַעַתּוֹ נְבִיאִים הָרְאִשׁוֹנִים, בְּטָלוּ אִוְרִים וְתַמִּים.^{רמ"ד}

מיהם הנביאים הראשונים? הגמרא דנה בכך:

אמר רב נחמן בר יצחק: מאן נביאים הראשונים? לאפוקי מחגי, זכריה ומלאכי דאחרונים נינהו, דתנו רבנן: משמתו חגי, זכריה ומלאכי - נסתלקה רוח הקודש מישראל.^{רמ"ה}

משמע מהגמרא שהייתה תקופה שהיה בה נבואה, ובכל זאת לא היו בה אורים ותומים, שהרי בתקופת חגי, זכריה ומלאכי, לא נשאלו באורים ותומים! אם כן, כיצד כתב הרמב"ם שהיו אורים ותומים, אלא שלא היה ניתן לשאול בהם בגלל חסרון ברוח הקודש? והרי בתחילת ימי הבית^{רמ"ו} הייתה נבואה ולפי דברי הרמב"ם לכאורה היה ניתן לשאול באורים ותומים בתקופה זו!

רמג. בחידושו על הרמב"ם בהל' כלי המקדש שם.

רמד. סוטה פ"ט מ"ב.

רמה. סוטה מחב.

רמו. מקובל לומר שהנבואה פסקה בשנה השנייה למלכותו של דרוש. עיין מגילה טו,א.

מתחילה עלה בדעתנו לתרץ על פי דברי הרמב"ם, שכתב שכל כוהן שאינו מדבר ברוח הקודש אינו יכול לשאול באורים ותומים, ולפי זה יש לומר לכאורה שאף על פי שהיו נביאים בתחילת ימי הבית השני, מכל מקום נביאים אלה לא היו כוהנים, ולכן הם לא היו יכולים לשאול באורים ותומים. אולם אחר כך ראינו שהגרי"ז דוחה אפשרות זאת:

ואין לומר דאף על פי שהייתה שם נבואה ורוח הקודש, אבל כוהן המדבר ברוח הקודש לא הוה בבית שני, ומשום הכי אי אפשר היה לשאול באורים ותומים, זה אינו, דהרי עזרא היה מכלל הנביאים כמבואר במגילה דף ט"ו, והוא היה כוהן גדול לפני שמעון הצדיק, עיין בהקדמת הרמב"ם.

הגרי"ז דוחה, לכאורה, את האפשרות שהעלנו, מכוח שלושה יסודות:

א. עזרא היה מכלל הנביאים, שהרי עזרא הוא מלאכי, כדברי הגמרא במסכת מגילה.

ב. עזרא היה כוהן גדול (ברם ראה דיון בעניין זה להלן, בסוף המאמר).

ג. כיון שעזרא היה כוהן גדול ונביא, הוא היה יכול לשאול באורים ותומים.

אלא שקשה על הגרי"ז, שהרי כפי שראינו, הרמב"ם עצמו סובר שעזרא איננו מלאכי, ואם כן כיצד ייתכן לומר שעזרא היה נביא? נשוב לשאלה זו להלן, ותחילה נביא את הסבר הגרי"ז בדעת הרמב"ם.

הגרי"ז מסביר שהרמב"ם מחלק בין שתי תקופות ללא האורים ותומים. יש תקופה שבה שאלו באורים ותומים אך לא נענו. תקופה זו נמשכה על פני סוף תקופת בית המקדש הראשון ותחילת בית המקדש השני. אך בתקופה מאוחרת יותר, היה גם איסור לשאול באורים ותומים, היות ולא היה כהן בעל רוח הקודש. הדברים מדוייקים בלשון הרמב"ם שכתב תחילה שהאורים ותומים לא היו משיבים - משמע שהיו שואלים בהם אך לא היו מקבלים תשובה, ולאחר מכן כתב שגם לא היו שואלים בהם, מכאן שהיו שתי תקופות נפרדות, תקופה שהשואלים לא נענו ותקופה שהיה איסור לשאול (ובסוף דבריו כתב שגם תוספות סוברים כך).

אלא שעדיין צריך להסביר את דברי הגר"ז - כיצד הוא כותב בדעת הרמב"ם שעזרא היה נביא וכוהן גדול? והרי הרמב"ם סובר שעזרא איננו מלאכי! את ההסבר לדברי הגר"ז מצאתי, בסיוע תוכנת "אוצר החכמה", בספר משמר הלוי:

וכוונתו הקדושה פשוטה מאוד, דאם זה הוא טעם הסתם משנה בסוטה מ"ח א' דמשמתו נביאים הראשונים, לאפוקי חגי זכריה ומלאכי, כבר בטלו האורים ותומים אף על פי שעדיין היו הנביאים חגי זכריה ומלאכי, מפני שכבר לא היה אז כוהן המדבר ברוח הקודש, ולכן בטלו האורים ותומים, אף על פי שעדיין היו נביאים, אם כן היה צריך רבי יהושע בן קרחה דסובר בברייתא במגילה ט"ו א' שמלאכי זה עזרא, (ואם כן היה עזרא גם כוהן גדול כמבואר בהקדמת הרמב"ם להיד החזקה, וגם נביא שהוא מלאכי, לדעת רבי יהושע בן קרחה) לחלוק על הסתם משנה בסוטה מ"ח א' הנ"ל, והיה צריך לשנות שם: רבי יהושע בן קרחה אומר: לא בטלו האורים ותומים, אלא רק אחרי שמת מלאכי זה עזרא, ואז כבר לא היה כוהן המדבר ברוח הקודש. ואנן משנה שלמה שנינו בסוטה מ"ח א', ואין שם שום פלוגתא בזה, ואם כן המשנה היא לכולי עלמא.^{רמז}

מסביר בעל "משמר הלוי" שוודאי הגר"ז ידע שהרמב"ם סובר שעזרא איננו מלאכי (וכמו שהמחבר כותב על הגר"ז: "דהו נהירין ליה שבילי דהרמב"ם יותר משבילי בריסק דעל נהר בוג"). אלא כוונת הגר"ז היא, שאם הרמב"ם התכוון לומר שהאורים ותומים התבטלו רק לאחר שפסקה הנבואה, אזי רבי יהושע בן קרחה הסובר שעזרא הוא מלאכי, היה צריך לחלוק על המשנה בסוטה, ולומר שעזרא, שהוא מלאכי, היה כוהן גדול וגם נביא, וממילא לא בטלו האורים ותומים בימיו. אולם כיון שהמשנה שנויה אליבא דכולי עלמא, ואפילו לשיטת רבי יהושע בן קרחה, חייבים לומר שביטול האורים ותומים לא היה רק משום שלא היה כוהן המשמש ברוח הקודש.

האם עזרא השתתף בבניית המזבח ובית המקדש

הגמרא במסכת מגילה מסבירה מדוע עזרא לא עלה עם זרובבל:

אמר רב ואיתימא רב שמואל בר מרתא: גדול תלמוד תורה יותר מבניין בית המקדש, שכל זמן שברוך בן נריה קיים - לא הניחו עזרא ועלה.^{רמח}

עזרא לא עלה עם העולים הראשונים בימי זרובבל ולא נטל חלק בבניין בית המקדש, משום שרבו שלימדו תורה, ברוך בן נריה, נשאר בבבל, וכאשר יש התנגשות בין לימוד תורה לבניין בית המקדש, לימוד תורה עדיף. לעומת זאת הגמרא במסכת זבחים אומרת:

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: שלושה נביאים עלו עמהם מן הגולה, אחד שהעיד להם על המזבח, ואחד שהעיד להם על מקום המזבח, ואחד שהעיד להם שמקריבין אף על פי שאין בית.

במתניתא תנא, רבי אליעזר בן יעקב אומר: שלושה נביאים עלו עמהן מן הגולה, אחד שהעיד להם על המזבח ועל מקום המזבח, ואחד שהעיד להם שמקריבין אף על פי שאין בית, ואחד שהעיד להם על התורה שתיכתב אשורית.^{רמט}

במאמר העוסק בעניין בניין המזבח, ביארנו את דברי הגמרא. אולם הנוגע לענייננו הוא שמהגמרא עולה שהיו שלושה נביאים שעלו מן הגולה והעידו על עניינים מסוימים, בעיקר עניינים הקשורים למזבח ולהקרבת הקרבנות. מיהם אותם נביאים? רש"י שם מפרש:

חגי זכריה ומלאכי.^{רי}

מדברי הגמרא עולה שמלאכי העיד בעניינים הקשורים לבניין בית המקדש עוד לפני שעזרא עלה מבבל. לעומת זאת מהגמרא במסכת מגילה עולה, כפי

רמח. מגילה טזב.

רמט. זבחים סבא.

רי. ד"ה שלושה נביאים.

שראינו לעיל, שעזרא עלה מבבל רק לאחר שהמקדש נבנה, משום שהוא למד תורה מברוך בן נריה. משמע מכאן שעזרא אינו מלאכי.

בעל "זבחי אפרים" על מסכת זבחים דן בשאלה זו, והוא כותב:

לפי זה צריך לומר שרבי יוחנן לא סבירא ליה כמאן דאמר במגילה טו,א דמלאכי זה עזרא, דאם היה סבירא ליה לרבי יוחנן דמלאכי זה עזרא, איך הכינו המזבח והקריבו קרבנות בימי כורש עד שעלה עזרא בשנת שבע לארתחשסתא שהוא דריוש... ולמה היו צריכים לעדותו של עזרא, דהא כשעלה עזרא, כבר היה המזבח בנוי והקריבו עליו קרבנות.^{רנא}

רבי יוחנן בזבחים חולק על הגמרא במגילה, שכן אם היו שלושה נביאים שהעידו על עניינים הקשורים לבית המקדש, ואחד מהם היה מלאכי, חייבים לומר שמלאכי אינו עזרא.

הזבחי אפרים כותב בהמשך דבריו שהרמב"ם הפוסק כרבי יוחנן בשלושה נביאים העידו בדיני המקדש, סובר בהכרח שמלאכי אינו עזרא, ובכך הוא חולק על תוספות ועל תרגום יונתן שהביא המהר"ץ חיות. הדברים מתאימים למה שהבאנו לעיל, שהרמב"ם מזכיר את עזרא ומלאכי כשני אנשים שונים.

בשו"ת דברי חכמים, לרבי שלום יצחק הלוי (מגדולי רבני תימן וממנהיגי עדת יוצאי תימן בארץ ישראל. נפטר בשנת תשל"ג), הסביר את הסתירה בין הגמרות באופן אחר:

יוצא אפוא, העלייה, הבנייה, ההנהגה וכל הפעולות שנעשו בעלייה השנייה, כמעט כולם התייחסו ומתייחסים על שמו של עזרא. לזאת לא ייבצר שמסורת עתיקת יומין בידם, שעזרא עלה בשנה הראשונה, וגם בציווי דריוש השני, עם תכנית הבניין שהוכנה כבר בימי כורש בידו, בכדי לתת ההוראות הדרושות לבניין הבית בהתאם לתכנית שנמסרה לידו, וכפירוש רש"י, מכיון שהוא אחד מגדולי הדור וממעצבי דמותה של האומה בזמנו. ואם תקשה ותאמר: והרי עלייתו הייתה בשנה השביעית

לבניין הבית, כמפורש בפסוק? יש לומר שעלייתו לצמיתות הייתה שבע שנים לבניין הבית, אחרי שעלה כבר בשנה הראשונה וחזר לבבל.

אף אם תמצוי לומר שלא היה בירושלים בזמן הבניין, נוכל לומר שהכול נעשה בפקודתו, כאיש העומד בראש, שעל פיו יצאו ועל פיו יבואו, כדוגמת בניין הבית הראשון על ידי שלמה המלך, ככתוב: "והבית אשר בנה שלמה", "ויבן שלמה את הבית ויכלהו", "בכיכר הירדן יצקם המלך" ועוד. הרי כאן התייחסה כל הפעולה של בניין הבית על שם שלמה המלך, עם כל זה עשו אחרים, גם כאן תוכל לומר שנעשה הכול בפקודתו ולכך נקרא על שמו.¹¹

הדברי חכמים מסביר את הסתירה בין הגמרות בשני אופנים.

- א.** עזרא עלה מבבל שלוש פעמים. פעמיים הוא עלה כדי לסייע בעניינים הקשורים לבית המקדש (כזיהוי מקום המזבח) - לאחר הצהרת כורש ובשנה השנייה למלכות דריוש, כשניתנה הרשות לבנות את בית המקדש, ובפעם השלישית הוא עלה על מנת להתיישב בארץ, ועלייה זו הייתה רק בשנה השביעית לארתחשסתא, לאחר מותו של ברוך בן נריה.
- ב.** עזרא אמנם לא עלה מבבל לפני מותו של ברוך בן נריה, ועל כן הוא לא עלה לפני השנה השביעית לארתחשסתא, אך כל מלאכת הבניין נעשתה על פיו.

יש להקשות על תשובתו השנייה של הדברי חכמים: הרי הגמרא אמרה במפורש שהיו "שלושה נביאים שעלו עמם מהגולה", ומשמע שהנביא שהעיד לא היה בבבל בשעת עדותו.

מדוע עזרא לא שימש ככוהן גדול?

אגב הדיון בשאלה האם עזרא הוא מלאכי, נדון בחתימת מאמר זה בשאלה נוספת: מדוע עזרא הסופר לא שימש ככוהן גדול? במדרש מובאת תשובתו של ריש לקיש לשאלה זו:

רנב. שו"ת דברי חכמים, אורח חיים, סימן ק"ב.

אמר ריש לקיש: מקודש הבית שלא עלה עזרא באותה שעה, שאילו עלה עזרא באותה שעה היה לשטן לקטרג ולומר: מוטב שימש עזרא בכהונה גדולה מלשמש יהושע בן יהוצדק כוהן גדול, ויהושע בן יהוצדק היה כוהן גדול בן כוהן גדול, אבל עזרא, על ידי שהיה אדם צדיק, לא היה ראוי לשמש בכהונה גדולה כמותו.^{רנ}

לו היה עזרא עולה עם זרובבל, עלולה הייתה להיווצר מחלוקת מי יהיה הכוהן הגדול: יהושע בן יהוצדק, שהיה צאצא של כוהנים גדולים, או עזרא, שהיה צדיק ולפיכך היה ראוי יותר לשמש ככוהן גדול. לפיכך מנעה ההשגחה העליונה את עזרא מלעלות עם זרובבל, וממילא יהושע בן יהוצדק נתמנה להיות כוהן הגדול.

אלא שהרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה כתב:

האחרון מהם [מאנשי כנסת הגדולה] הוא שמעון הצדיק, והוא היה מכלל המאה ועשרים. וקיבל תורה שבעל פה מכולם, והוא היה כוהן גדול אחר עזרא.

היו שהבינו שכוונת הרמב"ם היא ששמעון הצדיק שימש ככוהן גדול לאחר שעזרא שימש ככוהן גדול (ראה את דברי הגר"ז שהבאנו לעיל). אולם מפשט הפסוקים עולה שיהושע בן יהוצדק הוא זה ששימש ככוהן גדול, ולא עזרא. לפיכך נראה לומר שכוונת הרמב"ם היא ששמעון הצדיק שימש ככוהן גדול לאחר תקופתו של עזרא.

מדוע באמת לא שימש עזרא ככוהן גדול? מצאנו לכך כמה הסברים:

ומה שלא היה עזרא בן שריה הסופר כוהן גדול ובן אחיו יהושע בן יהוצדק כיהן, זהו הטעם, לפי כי יהושע עלה עם זרובבל כמה ימים ושנים קודם שעלה עזרא.^{רנ}

רנג. שיר השירים רבה פרשה ה'.

רנד. רש"י בפירושו לדברי הימים א', ה,מא.

לפי רש"י הטעם פשוט: יהושע עלה לארץ ישראל לפני עזרא, ולכן הוא קיבל את התפקיד. לו היה עזרא עולה עם זרובבל, ייתכן שהוא היה משמש ככוהן גדול.

אך החתם סופר מסביר שהייתה מניעה אחרת לכך שעזרא ישמש ככוהן גדול:

אבל להרמב"ם דאינו ראוי לכוהן גדול כלל אם יש לו שתי נשים, ואם הוא הגדול מאחיו בחכמה, על כורחך שיתמנה הוא ויגרש אשתו הראשונה, או אולי נימא בכהאי גוונא ממנים הקטן ממנו כיון שהוא אינו ראוי. ויתיישב קושיית סופרי הזכרונות איך נתכהן יהושע בן יהוצדק בכהונה גדולה בפני מלאכי זו עזרא, ר"ה שהיה גדול ממנו, אפשר מטעם הנזכר לעיל.^{ר"י}

עזרא היה נשוי שתי נשים, ואסור לכוהן גדול שיהיו לו שתי נשים, ולכן מינו את יהושע בן יהוצדק ככוהן גדול, למרות שעזרא היה גדול ממנו.

ובשו"ת אפרסקתא דעניא הביא הסבר אחר:

דיש לומר דעזרא נולד מאלמנה. אלא דבאמת אין לנו להכריע הלכה על פי טעמי המצוות, כמו שנתבאר לעיל, מכל שכן למפסל הזרע לכהונה גדולה מטעם זה.^{ר"י}

לפי הסבר האפרסקתא דעניא, עזרא נפסל לכהונה גדולה משום שאמו הייתה אלמנה. אלא שהוא דוחה את דברי עצמו ואומר שאי אפשר לפסול אדם לכהונה גדולה משום שהוא בן אלמנה.

לסיכום

א. בגמרא במסכת מגילה הובאו שלוש דעות לגבי זהותו של מלאכי: א. מלאכי הוא מרדכי היהודי (ברם הגמרא דוחה דעה זו). ב. מלאכי הוא עזרא הסופר. ג. אין לזהות את הנביא מלאכי עם אדם אחר כלשהו.

רנה. מתשובה זו משמע שהחתם סופר סובר שמלאכי הוא עזרא, אולם בתשובה אחרת (או"ח סימן קע"ה) הוא כתב: "בימי מלאכי ועזרא", ומשמע שלדעתו אלו שני אנשים שונים.

רנו. שו"ת חתם סופר, חלק ג', סימן קנ"א.

רנז. שו"ת אפרסקתא דעניא, חלק ד', סימן ש"ס.

- ב.** תרגום יונתן, ובעקבותיו ראשונים נוספים, כרש"י ותוספות, סוברים שמלאכי הוא עזרא.
- ג.** האברבנאל כתב שמלאכי חי לאחר עזרא, ולא מדובר על אותו אדם, וכן כתבו פרשנים נוספים (רד"ק, אבן עזרא). גם הרמב"ם מתייחס לעזרא ומלאכי כשני אנשים שונים.
- ד.** הזבחי אפרים אומר שרבי יוחנן חולק על הזיהוי של מלאכי כעזרא, והרמב"ם שפסק כמותו סובר גם הוא שאין קשר בין מלאכי לעזרא.
- ה.** הדברי חכמים מסביר בשני אופנים כיצד הקביעה שמלאכי הוא עזרא מתיישבת עם עלייתו של עזרא לארץ ישראל רק בשנה השביעית לארתחשסתא: א. עזרא עלה לארץ ישראל עם זרובבל, העיד על מקום המזבח וירד חזרה לבבל, ורק בשנה השביעית לארתחשסתא עלה על מנת לשבת בארץ ישראל בקביעות. ב. עזרא העיד את עדותו בבבל, ושלח את עדותו משם לזרובבל ולשבי הגולה.
- ו.** הרמב"ם (לפי הסבר הגרי"ז) סבר שעזרא שימש ככוהן גדול, אולם יש הסוברים שעזרא לא שימש ככוהן גדול, אם מפני שעלה לאחר יהושע בן יהוצדק, אם מפני שנולד מאלמנה ואם מפני שהיה נשוי לשתי נשים.